

تمدن نوین اسلامی با محور قرآن از نگاه به گام دوم انقلاب

□ محمد حیات مفکری *

چکیده

در بیانیه گام دوم انقلاب که یکی از بارزش ترین مکتوبات تاریخ چهل ساله انقلاب اسلامی ایران است. به همه آنچه یک جامعه متمدن اسلامی نیاز دارد، اشاره شده است. ایمان، علم، جهاد، اخلاق، عدالت، عقلانیت، اقتصاد، رسانه و روابط بین الملل، از شاخصه های مهم تحقق تمدن نوین اسلامی هستند که تمدن سازی آنها در این بیانیه بیشتر بر دوش جوانان گذاشته شده است. در واقع سرفصلها و نکاتی که در این بیانیه آمده همگی ناظر به تحقق تمدن نوین اسلامی است، بیانیه گام دوم که در سنین چهل سالگی انقلاب صادر شده است یکی از همان هدایت های مصلحانه ای است که سرشار از مبانی اصیل قرآنی و تجلی بخش جامعه نبوی و حیات مهدوی است. همه شاخصه های گام دوم با مستندات قرآن عجین شده است.

تقسیم شاخصه ها به کهن و نوین به این معنی نیست که شاخصه های نوع اول ارتباطی با نوع دوم ندارند. در واقع به لحاظ این که شاخصه های نوع دوم از قسم اول سیراب می شود، همه آنها در ذیل تمدن نوین اسلامی قرار می گیرند. بنابراین برای تحقق تمدن نوین اسلامی، تمام شاخصه های یاد شده از هر دو قسم را باید لحاظ کرد.

کلیدواژه ها: قرآن، گام دوم، انقلاب، تمدن، نوین، اسلام.

* دکتری فقه سیاسی گرایش روابط بین الملل.

مقدمه

بیانیه گام دوم که از سوی مقام معظم رهبری صادر شده است، در نگاه عموم مردم و به خصوص کسانی که از بیرون نگاه می‌کنند بیانیه سیاسی است که گذشته، حال و آینده انقلاب را تبیین می‌کند، اما آنچه در این بیانیه بیان کرده اند بر پایه مبانی دینی است که پایدار خواهد ماند.

انقلاب اسلامی ایران بر پایه معارف قرآن و سیره و سنت پیامبر ﷺ بنا شده است. قرار گرفتن پسوند اسلامی در کنار انقلاب اسلامی آن را متمایز از دیگر انقلاب‌ها می‌کند. رهبری این انقلاب را یک مرجعیت دینی برعهده داشته و نیز آرمان این انقلاب احیای قرآن در جهان امروز بوده است. عموماً انقلاب‌ها به منظور دستیابی به اهداف خاصی اتفاق افتاده‌اند، اما انقلاب اسلامی به همه نکات و مطالبات سیاسی و اجتماعی توجه داشته و در عین حال آرمان اصلی آن احیای قرآن و اسلام در جهان بوده است.

رهبر معظم انقلاب خود یک چهره قرآنی است که در مشهد و در زمان مبارزات به طرح اندیشه حقیقی اسلامی، که امروزه از آن با عنوان طرح کلی اندیشه اسلامی یاد می‌شود، می‌پرداختند. مقام معظم رهبری معارف قرآن را در سینه داشته، اما بیانیه گام دوم را با زبانی سیاسی و در جایگاه رهبری یک کشور به رشته تحریر درآورده است. غالب بیانیه سیاسی اما بر پایه‌های مبانی قرآن است. هر کدام از جملات برگرفته از یک آیه است. این بیانیه مبتنی بر پایه‌های اساسی اسلام است.

در بیانیه گام دوم انقلاب که یکی از ارزشمندترین مکتوبات تاریخ چهل ساله انقلاب اسلامی ایران است به همه آنچه یک جامعه متمدن اسلامی نیاز دارد، اشاره شده است. ایمان، علم، جهاد، اخلاق، عدالت، عقلانیت، اقتصاد، رسانه و روابط بین‌الملل، از شاخصه‌های مهم تحقق «تمدن نوین اسلامی» هستند که تمدن‌سازی آنها در این بیانیه بیشتر بر دوش جوانان گذاشته شده است. در واقع سرفصلها و نکاتی که در این بیانیه آمده همگی ناظر به تحقق تمدن نوین اسلامی است، بیانیه گام دوم که در سنین چهل سالگی انقلاب صادر شده است یکی از همان هدایت‌های مصلحانه‌ای است که سرشار از مبانی اصیل قرآنی و تجلی‌بخش جامعه نبوی و حیات مهدوی است.

مستندات قرآنی تمدن نوین اسلامی در بیانیه گام دوم

در اینجا چند تا شاخص های گام دوم انقلاب وجود دارد. سعی ما بر این است که با هر شاخص مستندات قرآنی ذکر کنیم چون محور بحث ما قرآن است.

۱. شاخصه های تمدن کهن اسلامی (ایمان به خدا، معرفت، جهاد، عدالت و اخلاق)

۲. شاخصه های تمدن نوین اسلامی (عقلانیت، اقتصاد، رسانه و روابط بین الملل)

تقسیم شاخصه ها به این دو نوع به این معنی نیست که شاخصه های نوع اول ارتباطی با نوع دوم ندارند. در واقع به لحاظ این که شاخصه های نوع دوم از قسم اول سیراب می شود، همه آن ها در ذیل تمدن نوین اسلامی قرار می گیرند. به عبارت دیگر شاخصه هایی که در جامعه نبوی وجود دارد ارتباط تنگاتنگی با شاخصه های جامعه مهدوی دارد، بنابراین برای تحقق تمدن نوین اسلامی، تمام شاخصه های یادشده از هر دو قسم را باید لحاظ کرد.

۱. ایمان به خدا و توحید

اما نخستین شاخصه تمدن نوین اسلامی «ایمان به خدا و توحید» است. قرآن در این باره می فرماید:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ؛ خدا که همواره به عدل قیام دارد گواهی می دهد که جز او هیچ معبودی نیست و فرشتگان و دانشوران (نیز گواهی می دهند که) جز او که توانا و حکیم است هیچ معبودی نیست (آل عمران/ ۱۸).

مهم ترین شعار پیامبران الهی، وحدانیت و توحید بوده است. و خداوند بیشترین هزینه را برای معرفی خود انجام داده است. در این باره آیات پرشماری در قرآن آمده است که به ذکریه مورد بسنده می شود. اما تحلیل همه آن ها این است که باور افراد جامعه در ایمان به خدا، آنان را در یک نقطه گرد هم می آورد و در چنین فرصتی ساختن جامعه متمدن یا تمدن سازی یک جامعه، به سهولت اتفاق خواهد افتاد، زیرا تمام ظرفیت های ذهنی و مادی افراد جامعه به یک سو سوق داده خواهد شد.

در بیانیه گام دوم نیز به این موضوع اشاره شده است:

«به هیچ بهانه‌ای از ارزشهایش که بحمدالله با ایمان دینی مردم آمیخته است، فاصله نمی‌گیرد». (بیانیه گام دوم)

«مهم‌ترین ظرفیت امیدبخش کشور، نیروی انسانی مستعد و کارآمد با زیربنای عمیق و اصیل ایمانی و دینی است». (بیانیه گام دوم)

«این مبارزه نیازمند انسان‌هایی با ایمان و جهادگر، و منبع الطبع با دستانی پاک و دل‌هایی نورانی است». (بیانیه گام دوم)

۲. معرفت

دومین شاخصه تمدن نوین اسلامی «معرفت» است. منظور از معرفت که پس از ایمان به خدا قرار دارد، آن است که باور انسان به خداوند نباید کورکورانه باشد، بلکه باید ناشی از حسی قریب و سرشار از نشانه‌ها و ادله قانع‌کننده باشد، هرچند ممکن است شناخت مذکور دارای شدت و ضعف باشد. در جامعه متمدن اسلامی، انسان‌های با معرفت و همراه با شناخت کافی زندگی می‌کنند و معارف غیر اسلامی چون قانع‌کننده نیستند محکوم به بطلان هستند و در بیانیه گام دوم به این معنا اشاره شده است:

«بدیهی است که قیام‌های مارکسیستی و امثال آن نمی‌توانست برای انقلابی که از متن ایمان و معرفت اسلامی پدید آمده است، الگو محسوب شود». (بیانیه گام دوم)

قرآن در جاهای متعدد ارزش معرفت را یادآوری می‌کند:

... هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ (زمر/ ۹)

... وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (آل عمران/ ۷) با آنکه تاویلش را جز خدا و ریشه داران در دانش کسی نمی‌داند (آنان که) می‌گویند ما بدان ایمان آوردیم همه (چه محکم و چه متشابه) از جانب پروردگار ماست و جز خردمندان کسی متذکر نمی‌شود.

وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (نحل/ ۷۸) و خدا شما را از شکم مادرانتان در حالی که چیزی نمی‌دانستید بیرون آورد و برای شما گوش و چشم‌ها و دل‌ها قرار داد باشد که سپاسگزاری کنید».

... قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ (انعام/۵۰) بگو آیا نابینا و بینا یکسان است آیا تفکر نمی کنید».

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا أَفَلَا تَذَكَّرُونَ؛ مثل این دو گروه چون نابینا و کر [در مقایسه] با بینا و شنواست آیا در مثل یکسانند پس آیا پند نمی گیرید». (هود/۲۴)

۳. جهاد در راه خدا

سومین شاخصه تمدن نوین اسلامی «جهاد در راه خدا» است. بسیاری از آیات قرآن، جهاد در راه خدا را به عنوان فریضه الهی می داند (بقره/۲۱۶) و مجاهدان در راه خدا را انسان‌های برگزیده می داند (حج/۷۸) و مجاهدان از اجر عظیم برخوردار می شوند. (نساء/۹۵).

وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ...؛ و هر چه در توان دارید از نیرو و اسبهای آماده بسیج کنید تا با این دشمن خدا و دشمن خودتان و (دشمنان) دیگری را جز ایشان که شما نمی شناسیدشان و خدا آنان را می شناسد بترسانید... (انفال/۶۰)

رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم، بیش از هر چیز جهاد را مورد تأکید قرار داده و به انواع جهاد اعم از نظامی، علمی و اخلاقی اشاره کرده است:

«پدران و مادران و همسران با احساس وظیفه دینی از عزیزان خود که به جبهه‌های گوناگون جهاد می شتافتند دل کنند و سپس، آنگاه که با پیکر خون‌آلود یا جسم آسیب‌دیده آنان روبه‌رو شدند، مصیبت را با شکر همراه کردند». (بیانیه گام دوم)

«به‌پاخیزید و دشمن بدخواه و کینه‌توز را که از جهاد علمی شما بشدت بیمناک است ناکام سازید». (بیانیه گام دوم)

«ترس و نومیدی را از خود و دیگران برانید. این نخستین و ریشه‌ای‌ترین جهاد شما است». (بیانیه گام دوم)

۴. عدالت

چهارمین شاخصه تمدن نوین اسلامی «عدالت» است. مفهوم عدل در برابر ظلم و خلاف

جور معنی شده است، لذا این مفهوم به معنای مساوات نیست، بلکه به معنی انصاف نزدیک تر است. عدالت اصطلاحاً قرار دادن چیزی در موضع اصلی اش معنی شده است:

در تمدن نوین اسلامی به لحاظ توسعه سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی، عدالت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و این معنا در آیات بسیاری از قرآن آمده است. گاه آن را وظیفه همه انبیا دانسته است «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيُقِيمُوا النَّاسَ بِالْقِسْطِ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنْفَعٌ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ» (حدید/۲۵)

گاه وظیفه خصوصی پیامبر اسلام (شوری/۱۵) و زمانی آن را محبوب خداوند معرفی می‌کند (حجرات/۹) و اساساً در فرهنگ قرآنی انسان عادل، با ستم‌گر در یک طراز نمی‌گنجد. (نحل/۷۶) در واقع عدالت وجه باقی و چهره همیشگی اسلام ناب است و در طول تاریخ آنجا که حکومت واقعی اسلام برپا بوده است همچون حکومت رسول گرامی اسلام و انقلاب اسلامی ایران، مفهوم عدالت از درخشش بی نظیری برخوردار بوده است. این مفهوم در بیانیه گام دوم به خوبی تجلی یافته و برگرفته از همین مبنای قرآنی است:

کفه عدالت را در تقسیم امکانات عمومی کشور سنگین کرد. نارضایتی این حقیر از کارکرد عدالت در کشور به دلیل آنکه این ارزش والا باید گوهر بی همتا بر تارک نظام جمهوری اسلامی باشد و هنوز نیست، نباید به این معنی گرفته شود که برای استقرار عدالت کار انجام نگرفته است. واقعیت آن است که دستاوردهای مبارزه با بی‌عدالتی در این چهار دهه، با هیچ دوره دیگر گذشته قابل مقایسه نیست. (بیانیه گام دوم)

۵. اخلاق

پنجمین شاخصه تمدن نوین اسلامی «اخلاق» است. برخورداری از مکارم اخلاق در جامعه نبوی که متمم آن از وظایف اصلی پیامبر اسلام ﷺ بوده است از عناصر کلیدی تمدن نوین اسلامی است. در آیاتی از قرآن، نسبت به اخلاق و تزکیه نفوس تأکید شده است (بقره/۱۲۹؛ جمعه/۲)؛ به همین دلیل خداوند این منت را بر مؤمنین نهاد که در میان آنان پیامبری از جنس خودشان برگزیند که آیات خدا را بر آنان بخواند و آنها را پاک گرداند:

«لقد من الله على المؤمنين إذ بعث فيهم رسولا من أنفسهم يتلو عليهم آياته ويزكيهم ويعلمهم الكتاب والحكمة وإن كانوا من قبل لفى ضلال مبين». (آل عمران / ۱۶۴)

پس از ارسال رسولان الهی، قطعاً مظهر فضائل اخلاقی همه پیامبران، رسول گرامی اسلام است و با آمدن او نیکوترین و برجسته‌ترین روحیات اخلاقی جامعه نبوی، تبلور یافته و اینگونه جامعه متمدن اسلامی شکل گرفته است. از این رو قرآن پیامبر اسلام را دارای خلقی عظیم معرفی کرده (قلم / ۴) و این خلق عظیم را از رحمت خداوند دانسته است.

در بیانیه گام دوم نیز رهبر معظم انقلاب، مسئله اخلاق را بر مبنای آیات یادشده، دنبال کرده و در مقاطع متعددی، اهمیت آن را متذکر شده است:

آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، عقلائیّت، برادری، هیچ یک به یک نسل و یک جامعه مربوط نیست تا در دوره‌ای بدرخشد و در دوره‌ای دیگر افول کند. هرگز نمی‌توان مردمی را تصور کرد که از این چشم‌اندازهای مبارک دل‌زده شوند. هرگاه دل‌زدگی پیش آمده، از روی گردانی مسئولان از این ارزش‌های دینی بوده است و نه از پابندی به آن‌ها و کوشش برای تحقق آنها. (بیانیه گام دوم)

و در جای دیگر آن را نتیجه رفتار و منش معمار کبیر انقلاب حضرت امام خمینی رحمته الله برشمرده است:

عیار معنویّت و اخلاق را در فضای عمومی جامعه بگونه‌ای چشمگیر افزایش داد. این پدیده مبارک را رفتار و منش حضرت امام خمینی در طول دوران مبارزه و پس از پیروزی انقلاب، بیش از هر چیز رواج داد؛ آن انسان معنوی و عارف و وارسته از پیرایه‌های مادی، در رأس کشوری قرار گرفت که مایه‌های ایمان مردمش بسی ریشه‌دار و عمیق بود. (بیانیه گام دوم)

و در بخشی دیگر از بیانیه، آن را معجزه‌ای دیگر از انقلاب و نظام اسلامی معرفی کرده است:

«و این‌ها همه در دورانی اتفاق افتاده که سقوط اخلاقی روزافزون غرب و پیروانش و تبلیغات پُر حجم آنان برای کشاندن مرد و زن به لجنزارهای فساد، اخلاق و معنویّت را در بخش‌های عمده‌ی عالم منزوی کرده است؛ و این معجزه‌ای دیگر از انقلاب و نظام اسلامی فعال و پیشرو است». (بیانیه گام دوم)

به جای دیگر اخلاق را جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه معرفی کرده است:

اخلاق و معنویت به معنی برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و در جامعه است، و اخلاق به معنی رعایت فضیلت‌هایی، چون خیرخواهی، گذشت، کمک به نیازمند، راستگویی، شجاعت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکو است. معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده همه حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است. (بیانیه گام دوم)

۶. عقلانیت

ششمین شاخصه تمدن نوین اسلامی «عقلانیت» است. منظور از عقل، عقل سلیمی است که مایه بندگی خداست. در قرآن کریم آیاتی که به عقلانیت و خردورزی پرداخته و تعبیر زیبایی که در این باره به کار گرفته مانند تعبیر: «اولوا الألباب» (سوره رعد آیه ۱۹)؛ (سوره ص آیه ۲۹)، (سوره ابراهیم آیه ۵۲)؛ (سوره زمر آیه ۹) تعبیر «اولی النهی» (سوره طه آیه ۵۴) بنابراین اگر ارزش عقل و عقلانیت در به کارگیری آن است، درباره چه چیزهایی باید تعقل کند و آن را به کار گیرد؟ آیات پرشماری از قرآن با اشاره به مصادیق متعدد فکری و تعقلی انسان، به این سؤال پاسخ داده است.

بدیهی است ظرفیت عظیمی که در آیات فوق پیرامون تعقل و به کارگیری آن‌ها وجود دارد، چنان جامعه را به سوی اصلاح و تمدن پیش می‌برد که گویی بهشت در روی زمین برپا شده است.

در واقع آن چه قرآن در بحث عقلانیت، ما را به سوی آن فرا می‌خواند سه چیز است، زیرا به تعبیر امام خمینی علیه السلام انسان از سه لایه عقلی، قلبی و ظاهری برخوردار است که بُعد عقلی، نیازمند کمال؛ بُعد قلبی نیازمند تربیت؛ و بُعد ظاهری نیازمند عمل است. دستورات انبیا و اولیای الهی برای عقل، کمال و برای قلب، تربیت و برای جوارح حسی عمل است.

در جامعه متمدن اسلامی، لازم است همه‌ی این امور مورد توجه قرار گیرد و به آن عمل شود لذا رهبر معظم انقلاب در باره عقلانیت، فرموده است:

«آزادی، اخلاق، معنویت، عدالت، استقلال، عزت، عقلانیت، برادری، هیچ یک به یک نسل و یک جامعه مربوط نیست تا در دوره‌ای بدرخشد و در دوره‌ای دیگر افول کند». (بیانیه گام دوم)

و در توصیه به مدیران کارآمد و خردمند فرموده است:

تأکید بر تقویت اقتصاد مستقل کشور که مبتنی بر تولید انبوه و با کیفیت و توزیع عدالت محور و مصرف به اندازه و بی اسراف و مناسبات مدیریتی خردمندانه است و در سال‌های اخیر از سوی این جانب بارها تکرار و بر آن تأکید شده، به خاطر همین تأثیر شگرفی است که اقتصاد می‌تواند بر زندگی امروز و فردای جامعه بگذارد. (بیانیه گام دوم)

۷. اقتصاد

هفتمین شاخصه تمدن نوین اسلامی «اقتصاد» است. بی‌شک یکی از ضروریات تحقق جامعه متمدن اسلامی، اقتصاد مستقل و قوی است.

قرآن کریم بر اساس همین مبنا، در چند جایی به مباحث اقتصاد و تأمین نیازهای افراد جامعه اسلامی از دوزاویه پرداخته است. نخست سفارشات در باب معاملات کرده تا جامعه اسلامی از جانب اقتصاد متضرر نشود و سپس به جنبه‌های مادی انسان اشاره کرده تا فردی که در جامعه اسلامی حضور دارد با تأمین نیازهای مادی اش، با نشاط و عملکردی سازنده داشته باشد.

از زاویه نخست در طولانی‌ترین آیه قرآن، اولاً وام دادن به نیازمندان و تولیدکنندگانی که موجب رونق اقتصاد در جامعه می‌گردند را تأیید کرده و ثانیاً سفارشات در باره پرداخت وام بیان می‌کند:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ...؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید، هر گاه به وامی تا سررسیدی معین، با یکدیگر معامله کردید، آن را بنویسید. و باید نویسنده ای (صورت معامله را) بر اساس عدالت، میان شما بنویسد...» (بقره/ ۲۸۲)

در این آیه خداوند به ما می‌آموزد که تنظیم قراردادهای اقتصادی بر مبنای سفارشات یادشده در آیه دین، اختلافات را در جامعه کاهش داده و به دنبال آن بخشی از مرافعات قضایی فروکش خواهد کرد.

اما از زاویه دوم از آنجا که انسان موجودی جسمانی است و طبعاً چنین موجودی نیازهای مادی دارد، رمز موفقیت جامعه اسلامی از نظر قرآن، آن است که راهکارش را نسبت به نیازهای

مذکور، ارائه دهد. تغذیه سالم یکی از مهم‌ترین نیازهای انسان است و جامعه اسلامی در تحقق عملی خود نیازمند افرادی است که از جسمی سالم برخوردار باشند. مصیبت‌های ناشی از تهیدستی موجب ضعف جسمی و اختلال ذهنی می‌شود و در حکومت اسلامی، چنین افرادی کارایی لازم را نداشته و تمدن‌ساز نخواهند بود. از این‌رو شعارهای جامعه اسلامی همواره «پیوند بین معاش و معاد» بوده است و دنیا و آخرت در یک سیاق قرار داده شده است. (قصص/۷۷) چنان‌که در تقسیم بین شب و روز، شب را برای معاد (اسراء/۷۹) و روز را برای معاش آفریده است. (نبا/۱۱)

در بیانیه گام دوم، با تکیه بر مبنای قرآنی، اقتصاد به عنوان هدف جامعه اسلامی، شناخته نشده است، لکن وسیله و مقدمه برای تحقق آرمان‌های جامعه اسلامی به شمار آمده است. در بخشی از این بیانیه ضمن اینکه اقتصاد قوی را عنصر کلیدی دانسته است، اقتصاد ضعیف را نقطه‌ی ضعف جامعه اسلامی معرفی کرده است:

اقتصاد یک نقطه کلیدی تعیین‌کننده است. اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است. فقر و غنا در مادیات و معنویات بشر، اثر می‌گذارد. اقتصاد البته هدف جامعه اسلامی نیست، اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید. (بیانیه گام دوم)

همچنین در بخشی دیگر از بیانیه با اشاره به ظرفیت‌های اقتصادی کشور فرموده است:

ایران با دارا بودن یک درصد جمعیت جهان، دارای ۷ درصد ذخایر معدنی جهان است: منابع عظیم زیرزمینی، موقعیت استثنائی جغرافیایی میان شرق و غرب و شمال و جنوب، بازار بزرگ ملی، بازار بزرگ منطقه‌ای با داشتن ۱۵ همسایه با ۶۰۰ میلیون جمعیت، سواحل دریایی طولانی، حاصل‌خیزی زمین با محصولات متنوع کشاورزی و باغی، اقتصاد بزرگ و متنوع، بخش‌هایی از ظرفیت‌های کشور است؛ بسیاری از ظرفیت‌ها دست‌نخورده مانده است. گفته شده است که ایران از نظر ظرفیت‌های استفاده نشده طبیعی و انسانی در رتبه اول جهان است. بی‌شک شما جوانان مؤمن و پرتلاش خواهید توانست این عیب بزرگ را برطرف کنید. دهه دوم

چشم‌انداز، باید زمان تمرکز بر بهره‌برداری از دستاوردهای گذشته و نیز ظرفیت‌های استفاده نشده باشد و پیشرفت کشور از جمله در بخش تولید و اقتصاد ملی ارتقا یابد. (بیانیه گام دوم)

۸. رسانه

هشتمین شاخصه تمدن نوین اسلامی «رسانه» است. رسانه به معنای هر وسیله‌ای است که مطلب یا خبری را به اطلاع مردم برساند، مانند رادیو، تلویزیون و روزنامه. در جهان امروز که پیشرفت‌های چشمگیر در عرصه رسانه و تبلیغات صورت گرفته، این ضرورت را ایجاب می‌کند که برای ایجاد تمدن نوین اسلامی، حتماً باید عنصر رسانه را در رأس امور قرار داد. اساساً خود قرآن رسانه‌ای الهی است که پیام خدا را بر بشر ابلاغ می‌کند. از نگاه قرآن در تبلیغ و رسانه چند نکته را باید رعایت کرد. لزوم تحقیق در درستی اخبار (حجرات/۶) پرهیز از شایعه‌پراکنی (نور/۱۵) پرهیز از تمسخر (حجرات/۱۱)، مبارزه دائمی با طاغوت (نحل/۳۶) و دفاع از دین و ارزش‌ها (احزاب/۳۹) نکاتی هستند که پایبندی به آن‌ها در رسانه لازم است. از منظر قرآن هدف تبلیغ و رسانه، زنده نگه‌داشتن روح جامعه اسلامی (انفال/۲۴) و رها شدن از کتمان‌کاری است. (بقره/۱۵۹) اگر دین با حکم به وجوب کتمان اسرار شخصی و حریم خصوصی افراد، نوعی محدودیت برای کار رسانه دینی ایجاد می‌کند، از سوی دیگر با تحریم کتمان حق، فضای بیکرانی را به سوی رسانه‌ها می‌گشاید. رسانه‌ها باید بدانند که کارشان یک حرفه و شغل نیست، بلکه یک رسالت است که دارای نکات و اهداف فوق است. ایشان در بیانیه گام دوم در رابطه با مایوس‌سازی مردم از سوی رسانه‌های دشمن فرموده است:

اما پیش از همه چیز، نخستین توصیه من امید و نگاه خوشبینانه به آینده است. بدون این کلید اساسی همه قفلها، هیچ گامی نمی‌توان برداشت. آنچه می‌گویم یک امید صادق و متکی به واقعیت‌های عینی است. این‌جانب همواره از امید کاذب و فریبنده دوری جسته‌ام، اما خود و همه را از نومی‌دی بی‌جا و ترس کاذب نیز برحذر داشته‌ام و برحذر می‌دارم. در طول این چهل سال - و اکنون مانند همیشه - سیاست تبلیغی و

رسانه‌ای دشمن و فعال‌ترین برنامه‌های آن، مایوس‌سازی مردم و حتی مسئولان و مدیران ما از آینده است. خبرهای دروغ، تحلیل‌های مغرضانه، وارونه نشان دادن واقعیتها، پنهان کردن جلوه‌های امیدبخش، بزرگ کردن عیوب کوچک و کوچک نشان دادن یا انکار محسنات بزرگ، برنامه‌ی همیشگی هزاران رسانه صوتی و تصویری و اینترنتی دشمنان ملت ایران است؛ و البته دنباله‌های آنان در داخل کشور نیز قابل مشاهده‌اند که با استفاده از آزادی‌ها در خدمت دشمن حرکت می‌کنند. شما جوانان باید پیش‌گام در شکستن این محاصره تبلیغاتی باشید. (بیانیه گام دوم)

و در فرازی دیگر از بیانیه، ضمن سفارش به دستگاه‌های حکومتی و نهادهای غیر حکومتی از وظیفه سنگینی که نسبت به رسانه دارند، فرموده است:

ابزارهای رسانه‌ای پیشرفته و فراگیر، امکان بسیار خطرناکی در اختیار کانون‌های ضد معنویت و ضد اخلاق نهاده است و هم‌اکنون تهاجم روزافزون دشمنان به دل‌های پاک جوانان و نوجوانان و حتی نونهالان با بهره‌گیری از این ابزارها را به چشم خود می‌بینیم. دستگاه‌های مسئول حکومتی در این باره وظایفی سنگین بر عهده دارند که باید هوشمندانه و کاملاً مسئولانه صورت گیرد؛ و این البته به معنی رفع مسئولیت از اشخاص و نهادهای غیرحکومتی نیست. در دوره پیش رو باید در این باره برنامه‌های کوتاه مدت و میان‌مدت جامعی تنظیم و اجرا شود؛ ان‌شاءالله (بیانیه گام دوم)

۹. روابط بین‌الملل

نهمین شاخصه تمدن نوین اسلامی «روابط بین‌الملل» است. از آنجا که پیش‌فرض ما پیوند دین و سیاست است، این پرسش مطرح است که سیاست دینی در روابط بین‌الملل بر چه اصولی استوار است؟ قرآن در موضوع روابط خارجی، پابندی به چند اصل را مورد توجه قرار داده است:

الف) اصل دعوت

از نظر قرآن نخستین اصل در روابط بین‌المللی، دعوت به سوی اسلام است، زیرا اسلام دین برگزیده خداوند است (آل عمران/۱۹) و در دعوت خویش، توحید را بر هر چیز مقدم کرده است:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ؛ بگو ای اهل کتاب بیایید بر سر سخنی که میان ما و شما یکسان است بایستیم که جز خدا را نپرستیم و چیزی را شریک او نگردانیم و بعضی از ما بعضی دیگر را به جای خدا به خدایی نگیرد پس اگر [از این پیشنهاد] اعراض کردند بگوئید شاهد باشید که ما مسلمانیم [نه شما]» (آل عمران/۶۴).

ب) اصل نفی سبیل

از نگاه قرآن در روابط خارجی، هر گونه ارتباط که دارای مبانی استکباری و موجب سلطه بر حکومت اسلامی شود مردود است، زیرا قرآن در این باره فرموده است:

«... لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا؛ ... خداوند هرگز بر (زبان) مؤمنان

برای کافران راه (تسلطی) قرار نداده است». (نساء/۱۴۱)

بر اساس این آیه، روابط خارجی اسلام با غیرمسلمانان باید به گونه‌ای تنظیم شود که زمینه سلطه و برتری کفار بر مسلمانان را فراهم نیاورد. از نگاه قرآن، نه تنها رابطه‌ای که موجب تسلط کفار می‌شود ممنوع است، بلکه از دوستی و قرابت با کفار نیز باید پرهیز کرد، زیرا دوستی با کفار موجب سلطه آنان بر مسلمانان می‌شود.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید از غیر خودتان همراز مگیرید (آنان) از هیچ نابکاری در حق شما کوتاهی نمی‌ورزند آرزو دارند که در رنج بیفتید دشمنی از لحن و سخنشان آشکار است و آنچه سینه‌هایشان پنهان می‌دارد بزرگتر است در حقیقت ما نشانه‌های دشمنی آنان را برای شما بیان کردیم اگر تعقل کنید». (آل عمران/۱۱۸)

ج) اصل عزت اسلامی

بر اساس مبانی قرآنی، روابط با غیرمسلمانان نباید عزت مسلمانان و جامعه اسلامی را خدشه‌دار کند. زیرا اسلام و مسلمانان همواره باید در برتری قرار داشته باشند.

در آیات متعددی از قرآن نسبت به عزت مسلمانان و جامعه اسلامی، تأکید شده است. در یک جا اسلام به عنوان کلمه پایدار و باقی برای همه نسل‌ها معرفی شده است: «وَجَعَلَهَا كَلِمَةً بَاقِيَةً فِي عَقْبِهِ...؛ و او آن را در پی خود سخنی جاویدان کرد باشد...». (زخرف/۲۸)

و در بعضی دیگر از آیات، کلمه الله در بلندا و کلمه کفر در زیر قرار داده شده است: «... وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَىٰ وَكَلِمَةَ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا...؛ ... و کلمه کسانی را که کفر ورزیدند پست تر گردانید و کلمه خداست که برتر است...» (توبه/۴۰). چنان که در بعضی دیگر از آیات، ضمن اینکه مسلمانان را توصیه به عدم سستی در برابر کفار کرده، آن‌ها را به شرط حفظ ایمان، از همه انسان‌ها برتر معرفی کرده است: «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزِنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ؛ و اگر مؤمنید سستی نکنید و غمگین مشوید که شما برترید» (آل عمران/۱۳۹)

د) اصل التزام به پیمان‌های بین‌المللی

التزام به پیمان‌های بین‌المللی از اصول قطعی در جامعه متمدن اسلامی است. در آیات قرآن اگرچه التزام و پایبندی به تعهدات، به شکل مطلق و عام بیان شده است، یعنی خصوص پیمان‌های بین‌المللی مورد تصریح قرار نگرفته است، اما تردیدی نیست که عمومیت آیات قرآن، شامل هر یک از پیمان‌های جزئی و معاهدات بین‌المللی می‌شود زیرا هیچ‌گاه نمیتوان دلالت آیاتی نظیر: «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مانده / ۱)، «...وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا...» (نحل / ۹۱) «... وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا» (اسرائی/ ۳۴) را محدود به تعهدات جزئی و داخلی کرد.

بنابراین جامعه متمدن اسلامی، زمانی تحقق می‌یابد که در آن، این اصول چهارگانه در مسائل بین‌المللی رعایت شود. اکنون مواجهه جمهوری اسلامی ایران با جهان غرب، همچون مواجهه اسلام با کفر است و در سیاست خارجی باید دقت کرد که هیچ‌یک از اصول چهارگانه، به ویژه اصل عزت اسلامی زیر پا گذاشته نشود.

خوشبختانه یکی از دستاوردهای مهم انقلاب اسلامی، هشیاری ملت در روابط خارجی و

ارتقاء آنها در فهم مسائل بین‌المللی است. لذا رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم، ضمن توجه به این دستاورد بزرگ، تأکید می‌کند که فهم مسائل بین‌المللی در میان مردم، موجب آن شده که تحلیل‌های سیاست خارجی، از انحصار طبقه عزلت‌گزیده‌ای به نام روشنفکر، خارج شود:

... بینش سیاسی آحاد مردم و نگاه آنان به مسائل بین‌المللی را به گونه‌ی شگفت‌آوری ارتقاء داد. تحلیل سیاسی و فهم مسائل بین‌المللی در موضوعاتی همچون جنایات غرب بخصوص آمریکا، مسئله فلسطین و ظلم تاریخی به ملت آن، مسئله‌ی جنگ‌افروزی‌ها و رذالت‌ها و دخالت‌های قدرت‌های قلدر در امور ملتها و امثال آن را از انحصار طبقه‌ی محدود و عزلت‌گزیده‌ای به نام روشنفکر، بیرون آورد. (بیانیه گام دوم)

به همین دلیل در بیانیه گام دوم، موضوع روابط بین‌المللی به عنوان یکی از سرفصل‌های اساسی در کنار شاخصه‌های دیگر و در جهت تمدن‌سازی جوامع اسلامی، مورد عنایت رهبر معظم انقلاب قرار می‌گیرد:

اکنون به شما فرزندان عزیزم در مورد چند سرفصل اساسی توصیه‌هایی می‌کنم. این سرفصل‌ها عبارتند از: علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، اقتصاد، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن، سبک زندگی. (بیانیه گام دوم)

در نظر بنده برای رسیدن به کنه این مساله و تبیین هرچه بیشتر اندیشه‌های رهبر انقلاب درباره "تمدن نوین اسلامی" باید بیانیه گام دوم انقلاب را در کنار سایر بیانات حضرت آقا در خصوص آرمان تمدن‌سازی اسلامی در نظر گرفت. به طور کلی حضرت آقا برای رسیدن به الگوی تمدنی مورد نظرشان نقشه راهی ۵ مرحله‌ای ترسیم کرده‌اند که از وقوع انقلاب اسلامی شروع می‌شود و به نظام اسلامی می‌رسد که ما تاکنون این دو مرحله را پشت سر گذاشته‌ایم و مرحله‌ای که اینک در آن قرار داریم دولت اسلامی است که با اتفاقات مبارکی که در جریان انتخابات اخیر ریاست جمهوری رقم خورد بسیار امیدواریم که این مرحله هم به خوبی سپری شود و ما برسیم به مراحل چهارم و پنجم که مرحله جامعه‌سازی و تمدن‌سازی است. اما آنچه در این مقطع زمانی برای ما حائز اهمیت است و باید آن را با دقت و وسواس دنبال کنیم توجه به ابعاد پیدا و پنهان دولت اسلامی است که اگر به درستی محقق نشود اختلال جدی بر سر

راه تمدن‌سازی اسلامی به وجود می‌آید چون این امری بدیهی است که اخلاق و رفتار دولتمردان بر روی اخلاق و سبک زندگی مردم تاثیر مستقیم دارد و از برهم‌کنش مردم و مسئولان است که دولت اسلامی رنگ تحقق می‌پذیرد. اگر ما موفق شدیم که دولت و جامعه انسانی خودمان را وفق آرمان‌ها و آموزه‌های اصیل اسلامی بسازیم بدون شک سایر جوامع در کشورهای مختلف دنیا هم از ما الگو می‌گیرند و آن وقت است که ایده تمدن نوین اسلامی به سرانجام مطلوبش می‌رسد. این را هم توجه داشته باشیم که در بحث تمدن اسلامی آنچه بیش از همه مورد توجه و تاکید مقام معظم رهبری است گستردگی جغرافیایی و عمق نفوذ آن در اندیشه و سبک زندگی آحاد مردم است یعنی هم دامنه شمول و هم دایره نفوذ آن باید در کنار یکدیگر مورد توجه قرار بگیرد.

ایجاد تمدن نوین اسلامی آمادگی برای ظهور است

سؤال بسیار خوبی است چون این از آن دست مسائل عمیق در این بیانیه بسیار مهم است که نشان می‌دهد موضوع تمدن نوین اسلامی، یک موضوع رها در تاریخ و سرگردان در فضا نیست که ما فقط به دنبال این باشیم که شرایطی برای زیست بهتر خودمان در زمین فراهم کنیم و نام آن را هم تمدن بگذاریم البته که این امر در تمدن اسلامی حاصل خواهد شد اما این بی‌مبنایی و بی‌پایه بودن نظری شایسته تمدنی که قرار است ادامه حیات بدهد و به رشد و بالندگی روزافزون برسد، نیست به همین دلیل در یک نگاه دقیق‌تر تمدن نوین اسلامی در واقع باید مقدمه رسیدن به جامعه ظهور باشد. ما وقتی به سمت ظهور می‌رویم معنای ضمنی‌اش این است که نمی‌خواهیم در همین حد فعلی متوقف شویم بلکه پیوسته خط روشن آرمان‌های بلند اسلامی را دنبال می‌کنیم. به نظر من آن چیزی که در ادبیات حضرت امام علیه السلام زمینه‌سازی ظهور نامیده می‌شد یا حضرت آقا سمش را تمدن نوین اسلامی گذاشته‌اند با حکومت ظهور حضرت حجت علیه السلام هیچ تباینی با هم ندارند و در حقیقت یکی هستند.

نتیجه

نتیجه تحقیق ما این است که نقش دروس معارف اسلامی در تحقق بیانیه گام دوم انقلاب

بینش‌سازی است. دروس معارف اسلامی در حقیقت زیربنای گام دوم انقلاب را تشکیل می‌دهند و خود گام دوم انقلاب، یک بنا است. در شرایط کنونی در کشور در زمینه ارزش‌ها، بینش‌ها و منش‌های ایرانی و اسلامی و ترویج و تعریف آنها موفق عمل کرده‌ایم اما در ساختارسازی به ویژه در زمینه قانونگذاری و ساختار اداری ناموفق بوده‌ایم.

اگر می‌خواهیم دچار تک‌ساحتی بودن و تنازع نشویم باید حتماً ذهنیت‌ها را سازماندهی و مهندسی کنیم و اجماعی در میان دانشجویان شکل بگیرد که به سمت گفتمان‌سازی برای گام دوم انقلاب حرکت کرده و در این گام نقش‌آفرین نیز باشد. شیوه‌های زیادی برای واکاوی این نقش وجود دارد. یکی از اقدامات این است که مبانی ساختاری، بینشی و ارزشی گام دوم را تبیین کنیم. روش دیگر این است که واژگان کلیدی همانند نقش، درس، معارف، اسلامی بودن، تحقق را به خوبی تحلیل و تبیین کنیم. همچنین لازم است تفاوت‌های گام دوم و گام اول روشن شود.

درباره نقش ترویج عمومی گفتمان‌سازی باید گفت که نقش را بدون جایگاه و خاستگاه نمی‌توان تبیین کرد. خاستگاه هرچقدر یقینی‌تر و حقیقی‌تر باشد چپستی نقش نیز یقینی‌تر خواهد شد و به تعبیر قرآن دچار ظن نخواهیم شد. پس در حقیقت نقش اصلی این دروس، ترویج عمومی گفتمان‌سازی است. یعنی مردم باید آماده شوند که در آینده دست به گفتمان‌سازی بزنند تا اراده عمومی شکل بگیرد که وارد فاز تحقق‌سازی بیانیه گام دوم انقلاب شویم که البته لازمه آن ترویج، تفسیر و تبیین گام دوم است. در قرآن کریم نیز اشاره شده است که «وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ؛ و ما بر تو این کتاب (قرآن عظیم) را فرستادیم تا حقیقت هر چیز را روشن کند و برای مسلمین هدایت و رحمت و بشارت باشد» (نحل/۸۹)

کتابنامه

قرآن مجید

نهج البلاغه

اعلان خامنه ای حول "گام دوم انقلاب". رادیو فردا.

انتخابات و گام دوم انقلاب - پرگار - Persian. BBC News فارسی. دریافت شده در ۲۰۲۱-۰۸-۱۶.

آغاز تبیین و تحلیل بیانیه گام دوم انقلاب از سوی آیت الله شب‌زنده‌دار. شفقنا. ۲۸ بهمن ۱۳۹۷.

آیت‌الله مکارم شیرازی: بیانیه رهبر انقلاب بسیار راهگشا و جامع است. آنا. ۸ اسفند ۱۳۹۷. بررسی ابعاد بیانیه «گام دوم انقلاب» / چرا باید کار را به جوان‌ها سپرد؟. باشگاه خبرنگاران جوان.

بیانیه «گام دوم انقلاب» یعنی دولت مدیریت اقتصاد را رها کند. تحلیل ایران. بایگانی شده از اصلی در ۱۸ فوریه ۲۰۱۹. دریافت شده در ۱۸ فوریه ۲۰۱۹.

بیانیه «گام دوم انقلاب»، خطاب به ملت ایران به ویژه جوانان از سوی رهبر معظم انقلاب صادر شد. جماران.

بیانیه «گام دوم انقلاب»، خطاب به ملت ایران. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه ای.

بیانیه «گام دوم انقلاب» خطاب به ملت ایران. خبرگزاری دفاع مقدس.

بیانیه خامنه‌ای: جمهوری اسلامی آماده تصحیح چه "خطاها"یی است؟. بی‌بی‌سی.

بیانیه گام دوم انقلاب مقام معظم رهبری خطاب به ملت ایران. پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه.

بیانیه گام دوم انقلاب. خبرگزاری دانشجو.

بیانیه گام دوم انقلاب، به سبک زندگی توجه ویژه ای دارد. ایرنا.

تحول در نظام تعلیم و تربیت در گام دوم انقلاب. ایسنا.

«چرا بیانیه گام دوم انقلاب مهم است؟». ایکنا.

رسانه‌ها برای بیانیه رهبر انقلاب چه تیتری زدند؟. ایسنا.

روحانی: همه باید نسبت به بیانیه رهبر انقلاب احساس مسئولیت کنند. تسنیم.
رهبر ایران در چهل سالگی انقلاب اسلامی: آنچه تاکنون شده با آنچه باید می‌شده فاصله‌ای ژرف دارد. بی‌بی‌سی.

رئیس: بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی جزو مهم‌ترین اسناد بالادستی است خبرگزاری تسنیم.

قالیاف: گام دوم انقلاب را باید دهه هشتادی‌ها و هفتادی‌ها به پیش ببرند.

گام دوم انقلاب. دفتر حفظ و نشر آثار رهبری.

«گام دوم». تابناک. ۲۹ بهمن ۱۳۹۷. دریافت شده در ۱۸ فوریه ۲۰۱۹.

گفت‌وگوی تفصیلی با آیت‌الله مصباح یزدی پیرامون تبیین بیانیه گام دوم انقلاب؛ «آفت‌زدایی از

انقلاب» مأموریت جوانان در گام دوم. دریافت شده در ۱۴ فروردین ۱۴۰۱.

محسن رضایی: بیانیه گام دوم را خدا به رهبر انقلاب الهام کرد / نمی‌شود یک برادر حزب‌اللهی

رئیس‌جمهور شود و بگوید تیم خودم را دارم. khabaronline.ir خبر آنلاین. ۲۶ دی ۱۳۹۹.

دریافت شده در ۲۷ دی ۱۳۹۹.

نامه روحانی به رهبر معظم انقلاب درباره بیانیه "گام دوم انقلاب". تسنیم.

نکته جالب و مهم در تصویرسازی بیانیه گام دوم رهبر معظم انقلاب. خبرگزاری موج.

همه باید نسبت به بیانیه رهبر انقلاب برای گام دوم انقلاب احساس مسئولیت کنند. ایسنا.

